

XIRBAWI KIJTJU BOTÕUBEMENI

2

Instituto de Transparencia, Acceso a la Información Pública y
Protección de Datos Personales del Estado de México y Municipios

XIRBAWI KIJTJU
BOT'UBEMENI

XIRBAWI KIJTJU BOT'UBEMENI

**Instituto de Transparencia, Acceso a la Información Pública y
Protección de Datos Personales del Estado de México y Municipios**

Instituto Literario Pte. No. 510, Col. Centro,
C.P. 50000, Toluca, Estado de México
Teléfono: (722) 2 26 19 80
Lada sin costo: 01 800 821 04 41
www.infoem.org.mx

Primera edición: octubre de 2014
Diseño editorial y cuidado de la edición: DCCS
Traducción al matlatzinca: Consejo Estatal para el Desarrollo
Integral de los Pueblos Indígenas del Estado de México
Impreso en México

Yomukjakja nexu

Josefina Román Vergara
Webe'ori

Eva Abaid Yapur
Webets'ijti

Arlen Siu Jaime Merlos
Webets'ijti

Javier Martínez Cruz
Webets'ijti

Zulema Martínez Sánchez
Webets'ijti

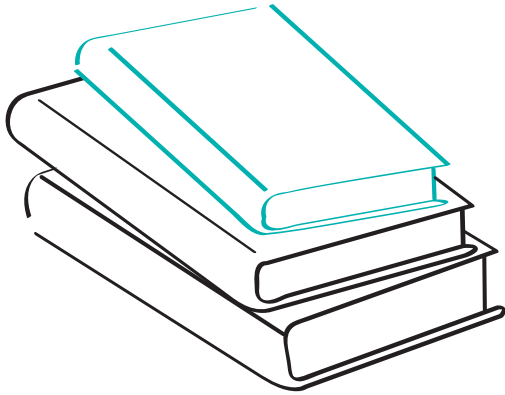
T'ani muye

1. Bəmeni ki man'ori	13
2. ¿Wanteje ka nechajmu ki romantu'obligadu?	17
3. ¿T'ani kan bot'ubəmeni?	21
3.1. Nibəmeni tesojə Nechajmu ki Romantu'obligadu	22
3.2. Nibəmeni 'Akajte	27
3.3. Nibəmeni Nechajmu ki Ronye Neribaje	28
3.4. Robəmeni Ninunijanje Pintojuati	29
4. ¿T'ani tatuyeye nechajmu ki romantu'obligadu pi bot'ubəmeni?	33

1

Bømeni ki man'ori

1 Bəmeni ki man'ori

Pi t'ani putebajya nitenu teso bəmeni, Bot'ubəmeni ku tepari nan kjana xirbawı, pu kumpakjowı mamupəkjə nebəmeni 'ixta nexirbawı meyotunajə, pu xatare'ati ninji bəmeni pi nan xirbawı pu ta'ini t'ani mujnawı.

Pəpji, pu tarepari bəmeni 'ixta taresots'i teso nejeabi ninji bəmeni pu tatuje nechajmu 'ixta mu tesokjowı pukja nechajmu ki romatu'obligadu, pu romanitepari nekuenta, mu ki

ronturijyo nipəya pi beteparikuenta 'ixta ki romanturijyo nipəya pimpi nunijani 'ixta pi ne'akajte.

Pukja'ini Ribawı ki Kumpakjowı Bot'ubəmeni be Pintojuati 'ixta Ninunijanə, bot'ubəmeni kutepari pi mamupəkjə nexirbawı ki tenawı taronchjori yakja tarorejəjya teso nejeabi, naga piwe'e, pi nemaani ki rontemet'ani ninji t'ani, o naga pi netosu, pu tajochjori meyojojti ki rontemet'ani ninji t'ani.

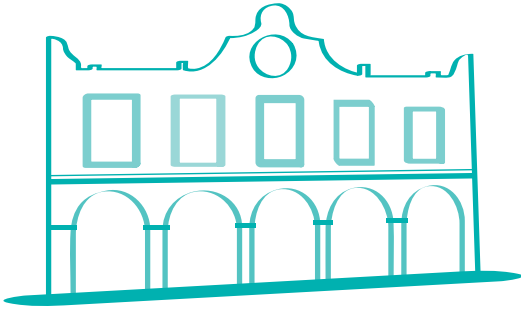
Mu, Ribawı ki Kumpakjowı Bot'ubəmeni be Pintojuati ku'ini ki tatu'importaru tarepari nibet'ani netosu pu tarepari bot'ubəmeni meyojojti ki tejejya, pu mamupəkjə nechajmu taromanu 'ixta, pəpji, tarepakjowı bot'ubəmeni, ki kapji, ki tit'i, yakja kutejəya 'ixta tatusiti.

Mu ki tenawı tare'ini, yakja tenawı tarekjananpari t'ani mu'ini ribawı tenawı ki, nechajmu ki romantu'obligadu tatupakjowı ninjiə nebəmeni yakja tarorement'ani t'ani ki roman'ati bəmeni.

2

¿Wanteje ka nechajmu
ki romantu'obligadu?

2 ¿Wantejə ka nechajmu ki romantu'obligadu?

Tenawi tare'ini, ki tu'importaru rukjuetatia ki nechajmu ki romantu'obligadu ka tesojə nemaani ki ronbet'ani pi nunijani pintojuati ki tatubet'anjə, pu xatarepari nankjabəmeni, ko nimandaru ki ku'ini Ribawi ki Kumpakjowi Bot'ubəmeni be Pintojuati 'ixta Ninunijanjə. Meyotukja'ini bəmeni 7 pi ninji ribawi, ka nechajmu ki romantu'obligadu:

- Nit'ani 'akajte, nemaani 'ixta nemaani ki rontetent'ani, nemaani ki kjuenbet'ani 'ixta pi Maabaani ne Rextu.
- Nit'ani newebeye neribawi, nech'atomaani pi ninji maani 'ixta munitjə nemaani ki rontubet'ani.
- Nit'ani nerextu 'ixta be Maani ki Rontutent'ani Nerextu.

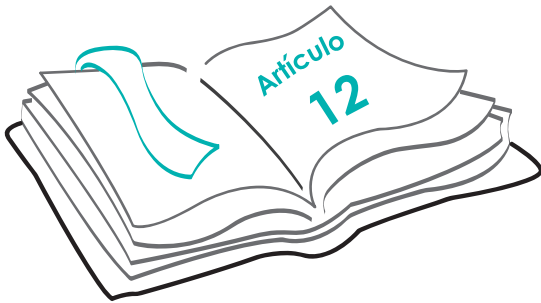
- Nenunijani, nemaani 'ixta nenunijani ki rontebet'ani pi bot'ununijani.
- Nemaani ki ronbet'ani njanirajø.
- Romaani nerextu.

Mu, nepartido polítiko ka nechajmu ki romantu'obligadu nirawi ki xateso nibømeni, pu taronjori tesojø net'ani ki rontejøjya 'ixta tatupakjowi kuenta Maani pu Tekajbemeni be Pintojuati (MATEPI).

3

¿T'ani kan bot'ubømeni?

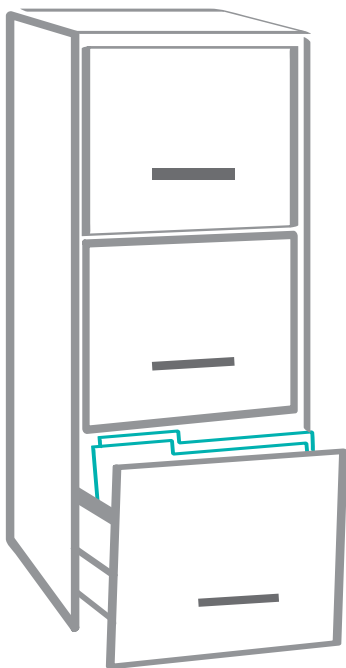
3 ¿T'ani kan bot'ubəmeni?

Pəkji, kutepari nan ch'atobəmeni para 23 nexirakuati pin bəmeni 12 be Ribawi ki Kumpakjowi Bot'ubəmeni be Pintojuati 'ixta Ninunijanje, ki roma'ini t'ani kijtju pi bot'ubəmeni. 'Ixka ijnawi munitje ne'tani pi ninji bəmeni, mu t'it'ijə ki rontuts'ijti, mu t'it'ijə ki romankuentu bot'ubəmeni, tarenu nixirbawi be www.infoem.org.mx/sipoem/ipo_juridico/pdf/3.pdf.

Pukja 'ini bəmeni 12 be Ribawi ki Kumpakjowi Bot'ubəmeni be Pintojuati 'ixta Ninunijanje, nechajmu ki romantu'obligadu tenawi tarosots'i robəmeni, meyojpojti tarekjananu naga piwe'e 'ixta pi netosu, pu tachjori 'ixta taresots'i tesojə nejeabi, pu tarekjananpari, mu kitare'opijna, nexirbawi ki romatemet'ani bot'ubəmeni.

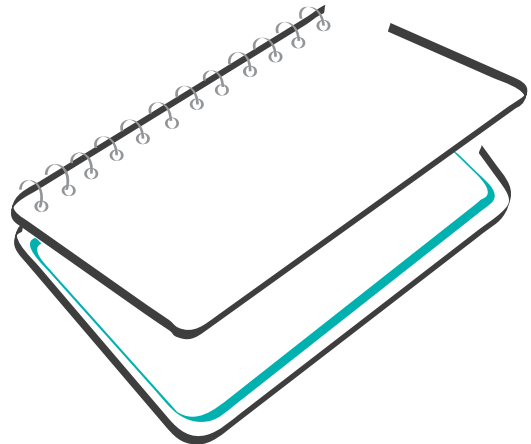
3.1. Nibømeni tesojø Nechajmu ki Romantu'obligadu

Bot'ubømeni tenawi tajorepari pi ninjijø nexirbawi:

- Neribawi, nech'aribawi, netemøti, nete'opijna, netemøti pi nexirbawi, nexirbawi ki ron'ini yomukjakja kuteyø 'ixta nebømeni ki ronte'ini pi t'ani nechamju ki romantu'obligadu.
- Roxu nechajmu ki ronbet'ani be Pintojuati naga newebe'ori 'ixta t'it'ijø ki romants'ijti, ki taromexirbawi pi t'ani, pu ronbet'ani, nitepoki 'ixta munitjø net'ani ki rontumjindi.

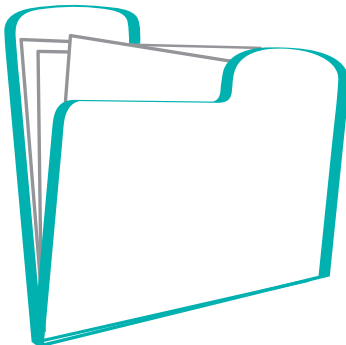
- Net'ani ki ron'awi tesonkjəche 'ixta, yakja tenawi, bəmeni ki kutemet'ani pi net'ani pu romantubet'anjə 'ixta ki romateməti ko nechajmu ki romantu'obligadu.
- Neteməti 'ixta nexirbawi ki ronyə nechajmu ki romantu'obligadu.
- Mjəxi meriu ki reparə nechajmu ki romatu'obligadu 'ixta pojti ki romabet'ani.
- Wantejə ki reparə net'ani be pintojuati 'ixta pi ninunijanjə por nechajmu ki romatu'obligadu, mu mjəxi ki tuparə, t'ani ki tu'atjə, yomukjakja 'ixta nibet'ani ninijjə net'ani ki romapanta.
- Nebəmeni ki kutemet'ani net'ani, pi beteye, mjəxi kutukostaru, pi nemaani, pu chjori 'ixta nechajmu ki rontemet'ani tatutentijə nexirbawi ki ron'ati tarepari nebəmeni, mu nitewe'e nexirbawi ki ronjori 'ixta ki rontupatikuenta t'it'ijə ne chajmu ki romatu'obligadu.
- Nixu, pu ronchjori, niteléfonoixta t'ani mu 'ora tatupakjowi bəmeni newebe'ori pi t'it'ijə romaani nechajmu ki romantu'obligadu.

- Yomukjakja nimeriu nechajmu ki romatu'obligadu 'ixta, yakja kutejɛjya, teso bɛmeni pu te'ini mjɛxi rontunta pi nenunijani.
- Bɛmeni ki ronpari nepartido polítiko pin 'akajte pu tekajbɛmeni.
- Net'ani pu te'ini yomukjakja tarenjori 'ixta yomukjakja tarebet'ani pi bete'esti 'ixta betetani netosu 'ixta net'ani ki ronyɛ nechajmu ki romatu'obligado.
- T'it'ijɛ nexirbawi ki tuyejɛ nechajmu ki romatu'obligadu ko munitjɛ newebet'ani be pintojuati, naga pa tesokjowi 'ixta t'unirajɛ.
- Yomukjakja tare'uxti nechajmu pi net'ani ki ronteyɛ, ki tenawi 'ixta nibetenu net'ani ki kjuenye 'ixta nitepari bɛmeni nechajmu ki romatu'obligadu.
- Yomukjakja tareyɛ, yomukjakja tarebet'ani 'ixta t'ani bɛmeni tarepari pi net'ani ki rontewe'e 'ixta pi netosu por nechajmu ki romatu'obligadu.

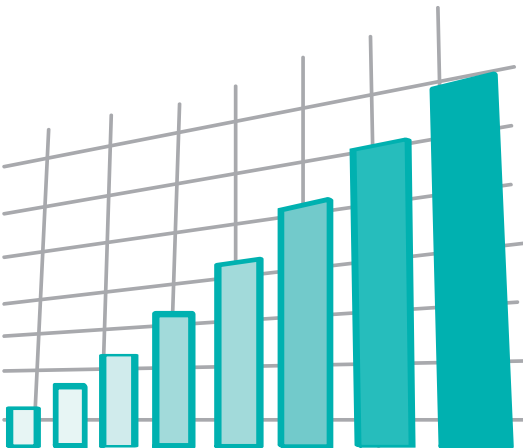

- Tarewe'e pi nan xirbawı yakja tarorepanti ronas'ori pi nemaani pu ronchjori nechajmu ki romatuobligadu.
- Taresiti t'it'i bəmeni ki kutekjanapajchji pu chjori bot'uxirbajə pu tarejanti 'ixta tatubet'anjə nechajmu ki romatu'obligadu.
- Nexirbawı ki ro'ini ki nan t'ani retachi, ni'ati lisensia, tarepari t'ani, nexirbawı ki rontunjori por kjanabet'ani 'ixta nexirbawı pu ron'ini ki tepari nant'ani.

- Nexirbawı ki rontju nebəmeni ki tujabi nibetenujə nechajmu ki romantu'obligadu por Maani ki Manu Net'ani, Maani ki Man'ori be Temet'anta Meriu, ninjijə nebenuta 'ixta netoch'atomaani ki ronchjori pimpi 'ixta nech'atomaani ki ronbet'ani ninji t'ani, mu t'it'ijə nekjanabəmeni ki rontejəjya.
- T'ani tarobet'ani 'ixta t'ani kjuatuxipi pi rakjəch'e para teso net'ani ki tatuyəjə nechajmu ki romatu'obligadu.
- T'ani taresiti ki romateməti nechajmu ki romatu'obligadu, pu tareparikuenta t'ani ronawı 'ixta t'ani mu'ini Nixirbawı pu Ronturojyo Pintojuati 'ixta munitjə nexirbawı ki rontebet'ani.

- Ne'tani 'ixta nebømeni ki ronpanta nechajmu ki romatu'obligadu,mut'it'ibømeni ki ku'ini 'ixka ronawi munitjə ne chajmu tareparibømeni.
- Nibømeni 'ixta nibetesiti nechajmu ki romantu'obligadu, meyatukja'ini Nixirbawi ki kutemet'ani Pintojuati.
- Nibetesiti meriu be Pintojuati 'ixta pi ninunijanjə.

3.2. Nibəmeni 'Akajte

Tareparikuenta, 'in bəmeni 13 be Ribawi ki Kumpakjowi Bot'ubəmeni be Pintojuati 'ixta Ninunijanjə ku'ini kin 'akajte nunijani, nemaani ki kutemet'ani 'ixta munitjə nemaani, netosu ki kan niye 'akajte 'ixta pi Maabaani ne Rextu tarowe'e, pi bot'ubəmeni, ninjijə nexirbawi ki kjuen'ini pəkji:

- Bəmeni ki tan'ari pi Tani pu Roma'ini T'antareye be Pintojuati.
- Meriu ki te'uxti, meriu ki kun'ari 'ixta mjəxi kutetunta meyotukja'ini neribawi ki rontupatikuenta.
- Net'ani pu mate'ini yomukjakja tarebet'ani, ki tatuyejə Newebe'ori pi Maani ne Rextu 'ixta pu Ront'ari be Pintojuati 'on pu Ront'ari pu Tareparibəmeni Teso Nejeabi be Pintojuati.

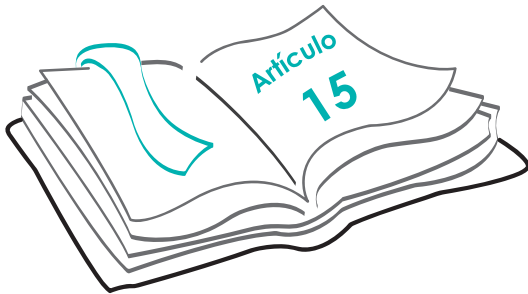
3.3. Nibømeni Nechajmu ki Ronyø Neribajø

Pukja ku te'ini makuts'i, 'in bømeni 14 be Ribawi ki Kumpakjowi Bot'ubømeni be Pintojuati 'ixta Ninunijanø ku'ini ki pi Maani Nechajmu ki Ronyø Neribajø, munitjø nemaani ki rontemet'ani Nechajmu ki Ronyø Neribajø 'ixta romaanjø ki tatupakjowi bømeni pi ninijjø nexibarwi:

- Nebømeni 'ixta nitesiti meriu ki kumpare nemaanunijani 'ixta nech'anunijani pi Maani Nechajmu ki Ronyø Neribajø, pu tenawi tatunujø pi Maani Nechajmu ki Ronyø Neribajø.
- T'ani neribawi rontejjya, nebømeni, nebetexipi, nemandaru, netemøti 'ixta munitjø net'ani ki tareparikuenta, t'ani mujeabi renjori, wantejø nechajmu ki tatunujø 'ixta t'ani tare'ini 'ixta yomukjakja taroremøti, naga ki, romatekats'i ret'ejø.
- Xirbawi ki kujtju t'ani tatuyejø Nechajmu ki Ronyø Neribajø.
- Nexirbawi pu tesots'i wantewi kuchjori 'ixta nitekajbømeni puwerawi net'ani ki tuyejø.

3.4. Robəmeni Ninunijanje Pintojuati

Pa tarijtachi, meytukja'ini bəmeni 15 be Ribawi ki Kumpakjowi Bot'ubəmeni be Pintojuati 'ixta Ninunijanje, nenunijani, nemaani 'ixta munitje nemaani ki ronbet'ani pi nenunijani tenawi tarowe'e, pi bot'ubəmeni, ninijje nexirbawi:

- Net'ani ki tuyeje pi beteyoki roru pi nenunijani; nibet'ani kjanatawi, pu matechoki pjowi 'ixta nitosu nemu'u; nitebet'ani 'ixta nitenu nekjatawi; net'ani pu matejoki nunijani, nitepanti, romatupa murakuati 'ixta nibet'ani nekjatosu; pu ronchjori nematenta 'ixta netumjatenta pu te'uri teso; ne kamisanu, pu rontuxikine'anima, purontebajya nechajmu, pu ronchjori netoteni 'ixta yomukjakja tarebet'ani.
- Net'ani ki tareye pi Xirbawi ki Turijyo Ch'anunijani; nitepajchji meriu pimpi jani; nimeriu ki kumpari maa'akajte 'ixta nimeriu ki kutubet'ani pi maani; mjəxi kutepari pi ne'impuesto, nitebajya puwerawi, nipanta meriu 'ixta nexinsa pu taresots'ibəmeni pu tare'ini mjəxi ki tarepari 'ixta tarenjori meyantewi t'ani ki tejejya.

- Bømeni ki kumpakjowi nebetemet'ankjowi tesokjowi; nexirbawi pu te'ini t'ani tareye pu tarijyo nunijani; nebømeni ki romatupatikuenta nunijani 'ixta nibet'ani bot'uru meyopjti kjanpaxalu.

Tare'ini 'ixta tarenu tesojø nejeabi ninji bømeni ki kumpakjowi bot'ubømeni pu rukjønpeya t'ani kuteyø murakuati. Pøpji, kjuempari nan kjanat'ani ki ka nit'ani nechajmu ki romatu'obligadu. Pu tenawi, rukjanapatijøkuenta ki kan bot'ut'ani tareparibømeni meyantewi tunawi.

Kakjanji, kin bot'ubømeni kutenupi pukja nan kjanat'ani pi nemaani ki kutemet'ani 'akajte nunijani, por ki yakja, kumpakjowi bømeni meyatukja'ini Ribawi ki Kumpakjowi Bot'ubømeni be Pintojuati 'ixta Ninunijanjø, net'ani ki romatemøti ninji t'ani putepari bømeni ka rontepari njachji 'ixta meyantewi ki tatunawi tajonjori puwerawi.

4

¿ T'ani tatujejə nechajmu ki
romantu'obligadu pi bot'ubəmeni?

4 ¿T'ani tatujejə nechajmu ki romantu'obligadu pi bot'ubəmeni?

Pu tarekjanamet'ani bot'ubəmeni pu tatunujə nechajmu, Nimaani pu Ronpantabəmeni nechajmu ki romatu'obligadu ka nit'ani tesoje nejeabi tatunjorə, tatupantijə 'ixta tatuwe'e nexirbawi meyotukja'ini Ribawi ki Kumpakjowi Bot'ubəmeni be Pintojuati 'ixta Ninunijanə ki kjobumejyu makuts'i. Ninji tarewe'e be Nibəmeni Pintojuati (Ipomex), ki ka nan tosu ki kutebet'ani pu tepanti teso nebəmeni ki kumpakjowi pi netosu ki rontejeja, pu tatunu por wantewi ki tunawi 'o ki tujəja.

Murakuati, nibet'ani ki tu'importaru pi nechajmu ki ronbet'ani pi nunijani 'akajte ki ronpakjowi bot'ubəmeni, ninijə tatuparə nexirbawi pu tenu ki ka ronkjanabet'ani pi Nemaani ki Ronpantabəmeni teso nejeabi, pu tarijyo nibetapari nikjanabəmeni.

Pa tarijtachi, tenawi ki tare'ini ki ninjiŋe
ne'ani tarorepari yakja nechajmu ki
romatu'obligadu romatekjanamet'ani
nexirbawi pu rontukjanapŋenejti 'ixta
ki ronkjananu pi maani puwerawi.

Kan Nibemeni Pintojuati kubet'ani tesoŋe
nejeabi pa tarepari bot'ubŋemeni 'ixta
nitepajchji bot'uxirbawi 'Ixka 'itujŋjya
rukjuetentank'i, xanjojya rixinkjŋebi:

**Maani pu Teparikuenta, Nipŋya
Bot'ubŋemeni Tesokjowi 'ixta
Nitemet'ani Bot'uxirbajŋe be Pintojuati
'ixta pi Nunijanŋe**

Instituto Literario Pte. No. 510, Col.
Centro, C.P. 50000, Bomaani, Pintojuati

Teléfono:

(722) 2 26 19 80

Lada sin costo:

01 800 821 04 41

www.infoem.org.mx

XIRBAWI KIJTJU
BOT'UBEMENI
ROLORFEMENI

Instituto de Transparencia, Acceso a la Información Pública y
Protección de Datos Personales del Estado de México y Municipios

| XIRBAWI KIJTJU |
| BOT'UBEMENI |

Lada sin costo: 01 800 821 04 41

www.infoem.org.mx